

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA BADIY TASVIR VA IFODA VOSITALARINI
UMUMIY TUSHUNCHA

ADCHTI Ingliz tili va adabiyoti fakulteti talabasi

Turg'unboyeva Mohlaroyim Abduvohid qizi

Ilmiy rahbar: **Axunov Muqumjon Muhammadaminovich**

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy tasvir va ifoda vositalarni o'rganilishi, ularning tasnifi va nutq jarayonidagi o'rni yoritiladi. Badiiy tasvirda til birliklari, jumladan iste'moli cheklangan leksika, dialektal, jargon, argotik va shevaga xos birliklar tilning ijtimoiy va hududiy qatlamlari bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Maqolada ushbu birliklarning adabiy til bilan munosabati, badiiy asarlardagi funksional vazifasi hamda kommunikativ va estetik ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot jarayonida nostandart birliklarning lug'aviy, grammatik va fonetik xususiyatlari misollar asosida izohlanadi. Tadqiqot natijalari nostandart til birliklari til boyligini kengaytirishda va nutqning ifodaviyligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: til birliklari, badiiy tasvir, fonetik, leksik, morfologik, semantik, sinekdoxa, kinoya.

Ma'no ko'chishining keng tarqalgan turlaridan yana biri metonimiyadir. Metonimiya (gr.- "o'zgacha nomlash", "boshqa narsa orqali atash") usulida ma'no ko'chganida narsa-hodisalar o'rtasidagi aloqadorlik asos qilib olinadi. Bu aloqadorlik turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'lib, bunda narsa-hodisa, holat yoki harakat bilan ular egallagan joy ("stadion hayqirdi", "butun shahar qatnashdi"), vaqt ("og'ir kun", "omadli yil"); harakat bilan u amalga oshiriladigan vosita ("achchiq til"); narsa va uning egasi, yaratuvchisi ("Fuzuliyini o'qimoq"); narsa va u yasalgan modda, xom ashyo ("barmoqlari to'la tilla"); ruhiy holat, xususiyat va uning tashqi belgisi ("ko'z yummoq") kabi aloqalarga asoslaniladi. Badiiy adabiyotda, ayniqsa, metaforik tafakkur yetakchilik qilayotgan zamonaviy adabiyotda metonimiya metaforaga nisbatan kamroq uchraydi, o'zining estetik funksiyadorligi jihatidan ham u metaforadan quyiroq turadi. Shunday bo'lsa-da, badiiy matnda metafora bilan yondosh qo'llangan holda u katta badiiy samara beradi, fikrni lo'nda va ta'sirli ifodalashga xizmat qiladi. Misol uchun A. Oripovning "Bahor" she'ridan olingan "Qaydadir yurtini eslab ingrar nay" satrini olib ko'raylik. Cholg'u asbobi orqali kuy ma'nosining berilishi — metonimiya, biroq u "ingrar" metaforasi bilan qo'shilib kuchli badiiy samara beradi. Yoki "Faryod chekkanim yo'q el ichra taqir, O'ch ham olganim yo'q na qalamimdan" satrlarida ham yana vosita orqali jarayon nazarda tutiladi va u ham "o'ch olmoq" metaforasi bilan baqamti qo'llanadi. Bu ikkisi birlikda esa "butun vujudim bilan ijodga berilib g'amlarimni unutishga harakat qilmadim" degan ma'noni beradi va, muhimi, shu mazmuni obrazli, ta'sirli ifodalashga xizmat qiladi. Yuqoridagi misollarda vosita-harakat aloqasi asosidagi ko'chimni ko'rgan bo'lsak, U.Azimning:

Ko'zlarini ochib-yumar Mitti qushcha - yarador.

Falak, unga najot yubor, O'lim, bo'lma xaridor, — satrlarida joy metonimiyasini ko'ramiz. Zero, bundagi "falak" so'zi tafakkurimizda o'rinishgan ishonch asosida "yaratgan"ni anglatadi. Yoki yana shu shoirning "Sen nimani ko'ribsan, ey, Rim?" satrida ham joy nomi orqali unda yashovchilar ma'nosi ifodalanadi. Ba'zi hollarda obrazni yaratishda metafora va metonimiyaning qorishiq holda kelishi, birgina so'zning ham metonimik, ham metaforik asosdagi ko'chma ma'nolari qo'llanishi kuzatiladi. Shu jihatdan Sh. Rahmonning quyidagi she'riga diqqat qilaylik:

Xazonga aylandi kunlarim... Motamda turganday boqaman.

Fasllar to'qnashgan lahzada xazonlar to'pini yoqaman.

Ko'zlarim achishar behosdan yuragim, qo'llarim titraydi.

Alanga olmaydi kunlarim, tutaydi, oh, muncha tutaydi.

She'ning lirik qahramoni — kechmishini sarhisob qilayotgan, o'tgan kunlaridan qoniqmaslik tuyayotgan odam. Shoirning assotsiativ tafakkuri "xazon"da metonimik asosda kuzni, ayni paytda, uning o'zida metaforik asosda yana o'tgan, hayot daraxtidan go'yo uzilib tushgan kunlarini ko'radi. She'ning kayfiyatini his qilishda, uni tushunishda "xazon" yetakchi ahamiyat kasb etadi, go'yo kalit vazifasini bajaradi. Shunga o'xshash, X.Davronning:

"Qarshida deraza so'ylaydi ertak, Unda ikki soya — baxtiyor malul", —

satrlarida ham yolg'iz ayol ruhiyatini ochishda metonimiyadan mohirona foydalanilgan va unda ham metonimiya metafora bilan baqamti qo'llangan. Derazadagi «ikki soya» metonimik asosda baxtiyor oilaviy juftlikni ifodalayotgan bo'lsa, shu ikki soyani namoyon etib turgan deraza go'yo «ertak so'ylashi» — metafora, zero, yolg'iz umrguzaronlik qilayotgan ayol uchun deraza ortidagi hayot — ertak.

Tropning yana bir turi sinekdoxa bo'lib, u mohiyat e'tibori bilan metonimiyaning bir ko'rinishidir. Sinekdoxaning metonimiya ko'rinishi sifatida qaralishiga sabab shuki, bunda ham aloqadorlik asosida — butun va qism, yakka va umum aloqasi asosida ma'no ko'chishi yuz beradi. Shu bois ham mutaxassislar sinekdoxani metonimiyaning miqdoriy ko'rinishi deb qaraydilar. X.Davronning "Kulol muhabbati" she'ridan:

Sahardan to oqshomga qadar, Ko'kda porlab yonmaguncha oy,

Ertak so'ylar sarxush barmoqlar, Ertak tinglar qizil rangli loy...

Bu o'rinda ham "ertak so'ylar" metafora bo'lsa, "barmoqlar" sinekdoxadir. "Ertak so'ylar" deganda kulolning o'z ishiga butun mehri, qalb qo'ri bilan berilgan ijodning sehrli onlari nazarda tutiladi. Tabiiyki, ertak so'ylayotgan "barmoqlar" — qism va u butunni — kulolni anglatadi. Yoki M.Yusuf:

"Faqat shu yer yaqin yurakka, Faqat shunda quvonar ko'zlar", — deganida «ko'z» odam ma'nosini bildirishi ham sinekdoxaga misol bo'la oladi. Yakka narsa nomi bilan umumni nazarda tutishlik ham sinekdoxa sanaladi. Sh.Rahmon bir she'rida:

"Qadimda mevalar yetilgan paytda

savob deb yashagan komil ajdodim

musofir chanqog'in bossin deb atay

buzib qo'yar ekan bog'lar devorin", — deb yozarkan, "qadim ajdodim" birikmasi ostida ajdodlarni, butun xalqni nazarda tutadi. Shunga o'xshash, "O'zbekning qorako'z bolalariga bitta dunyo qolsin hayratlik" deganida ham o'zbek xalqi nazarda tutilgani tayindir. Badiiy asarlarda atoqli otlarning turdosh ot ma'nosida qo'llanilishi ham sinekdoxaning bir ko'rinishi deb qaraladi. Masalan, shoir "faqat Jumavoyi bo'lgani uchun havaslaring kelar robinzonlarga" deganida Robinzonga o'xshash hayot kechiruvchi kishilarni — ko'pchilikni nazarda tutadi.

Ma'no ko'chishining yana bir turi "kinoya" (ironiya) bo'lib, u teskari o'xshatishga asoslangan ko'chimidir. Masalan, A. Qodiriy Kalvak maxzumning badbashara qiyofasini chizib bergach, boshqa bir o'rinda uni "husni Yusuf" deb ataydiki, bu birikmaning teskari ma'noda qo'llangani bizga ravshan. Kinoya qahramonlar tilida ham keng qo'llanadi. Biroq bu holda u ko'chim sifatida emas, ko'proq konkret hayotiy holatga, sog'lom mantiqqa yoxud so'zlovchining maqsadiga muvofiq kelmaydigan gap sifatida ko'rinadi. Kinoya asosidagi bu usul antifrazis deb yuritiladi. Antifrazis tasvir predmetiga yozuvchi munosabatini ifodalashda ayniqsa qo'l keladi. M.M.Do'stning "Iste'fo" qissasida bu usuldan keng foydalanilgan. Masalan, Binafshaxon qizini himoya qilib: "Qizimiz kimdan kam? O'zi husndor bo'lsa, diplomi yaqin qoldi, aqli odobi joyida. O'zbekcha gapirishniyam biladi..."- deydi, bu muallif kinoyasi qahramon ma'naviy qiyofasini ochishda katta ahamiyat kasb etadi. Yoki, qahramonlardan birining "Bugun kayfiyatim o'nglandi. Xotingayam do'q urdim" deyishi; boshqasining "o'zimizdayam do'xtir ko'p, barisi ota qadrdon, porayam so'ramaydi" deyishlari yozuvchining qahramonga, muhitga munosabatini ifodalashga xizmat qiladi.

Ko'chimning yana bir turi allegoriya bo'lib, bunda mavhum tushunchalar konkret narsa-hodisalar nomi orqali ifodalanadi. Badiiy adabiyotda allegoriyalar ko'proq an'anaviy tarzda qo'llanib, ularning aksariyati turg'un holatga kelib ulgurgan: "tulki" ayyorlik, "bo'ri" vahshiylik, "eshak" farosatsizlik, "jiblajibon" qo'nimsizlik, "buqalamun" tuturiqsizlik, "musicha" beozorlik kabi ko'chma ma'nolarda qo'llanadi. Masalan, A. Oripovning "Ona tilimga" she'rida "bulbul" ning talantli ijodkor, "to'ti"ning esa taqlidchi ma'nolarida kelishi allegoriyalarni qo'llashdagi an'anaviylikka misol bo'la oladi. Biroq bu allegoriyalar faqat an'anaviy tarzda, tayyor holda olib ishlatiladi degani emas. Aksincha, ijodkorlarning izlanishlari an'anaviy allegoriyalarda yangi ma'no qirralarining ochilishiga, original allegoriyalarning yuzaga kelishiga ham olib keladi. Buning isboti uchun Sh.Rahmonning quyidagi she'rini olaylik:

Kunlar pisha boshlaydi yana, ranglarini boshingda elar,
Xayolingni chaqmoqlar kabi yoritguvchi lahzalar kelar.
Yana yaproq yozgan daraxtga atirgulga do'narsan nuqul.
Kechalari chap ko'kragingda qafasini sindirar bulbul.
Bor kadarni yengmoqqa yana yetib ortib qolar bardoshing.
Endi o'zing istamasang ham yulduzlarga tegadi boshing.

Agar an'anaga ko'ra "bulbul" xushnavolik, talantlilik, oshiqlik kabi ma'nolarda qo'llansa, ushbu she'rda u ijodkor qalbi hissiyotlarga to'lib toshgan, yaratish ishtiyoqi jo'sh urgan holatni ifodalaydi.

Badiiy adabiyotda mohiyatan allegoriyaga yaqin bo'lgan ko'chimning bir turi sifatida simvol (ramz) ham qo'llanadi. Simvolning allegoriyadan farqi shundaki, u muayyan kontekst doirasida ham o'z ma'nosida, ham ko'chma ma'noda qo'llanadi. Masalan, Cho'lpon she'riyatidagi "yulduz", "bulut", "bahor", "qish" obrazlari buning yorqin misoli bo'la oladi. Jumladan, Cho'lponning mashhur "Qalandar ishq" she'rini o'qiganda uni ishqiy mavzudagi she'r sifatida tushu nishimiz mumkin. Biroq bu she'rdagi ramzlar qatida boshqa bir ma'no ham mustaqil holda mavjud bo'lib, bu ma'noni o'z vaqtida shoirga ruhan yaqin kishilar tushunganlar. Sababi, ular ramzlarning ma'nosi anglashiladigan kontekstdan — shoirning hayot yo'li, orzu-intilishlari, she'r yozilgan paytdagi ruhiy holati va hokazo omillardan xabardor bo'lganlar. Demak, hozirda ham mazkur she'r Cho'lponning hayot yo'li va ijodiy merosi kontekstida o'rganilsa, ramziy ma'no anglashilishi mumkin. Ramzning tabiati haqidagi fikrlarni R.Parfi she'ridan olingan tubandagi parcha misolida ham ko'rishimiz mumkin:

Yana keldim mahzun go'shaga, Bunda bir nay yotibdi sinib.

Qo'y sig'inma ortiq o'shanga, Qo'y sig'inma unga sevgilim...

Parchadagi "singan nay" ramzdir. Mazkur ramzni o'z ma'nosida ham (ya'ni, o'sha go'shada chindanam singan nay yotibdi degan ma'noda), shuningdek, uni lirik qahramonning yo'qotilgan hislari, armonga aylangan orzulari ma'nosida ham tushunish mumkin bo'ladi. Ikkinchi holatda biz "singan nay"ni ramz sifatida qabul qilgan bo'lamiz. Masalaning yana bir muhim tomoni shuki, "singan nay" bilan "yo'qotilgan hislar, armonga aylangan orzular" orasida hech qanday, ya'ni metaforadagi kabi o'xshashlik yoki metonimiyadagi kabi aloqadorlik asosidagi munosabat mavjud emas. Ya'ni, "singan nay" faqat shu kontekst doirasidagina shartli ravishda o'sha mazmunni ifodalashi mumkin. Xuddi shu gap Cho'lponning "Qalandar ishq" she'ridagi "yor", "muhabbat", "dengiz", "yulduz", "quyosh" ramzlariga ham to'la taalluqlidir. Zero, ular ham o'zlari ifodalayotgan ramziy ma'no bilan o'xshashlik yoki aloqadorlik munosabatida emas, faqat shartli ravishdagina (shartdan, kontekstdan boxabar kishilargagina) ramziy ma'noni ifodalaydilar. Shartdan, kontekstdan bexabar o'quvchi uchun esa she'rning faqat bevosita mazmuni, yuzadagi mazmunigina mavjuddir.

Badiiy tasvir va ifoda vositalar haqida umumiy tushunchalarga to'xtalar ekanmiz, biz bu haqida qisqacha umumiy bo'lgan ma'lumotlarni berishga harakat qildik. Badiiy adabiyot - bu bir

ummon bo'lsa, badiiy tasvir va ifoda vositalari ham ijodkorlar tomonidan juda ko'p qo'llaniladi. Buni tahlil qilish esa tadqiqotchilardan sinchkovlik va aniqlikni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Brophy, Elizabeth Bergan. Samuel Richardson: The Triumph of Craft. Knoxville: University Tennessee Press, 1974.
2. Buele, Lois E. Clarissa's Plots. London: Associated University Presses, 1994.
3. Richardson, S. (1740). Pamela; or, Virtue Rewarded. London: C. Rivington.
4. Richardson, S. (1748). Clarissa; or, The History of a Young Lady. London: S. Richardson.
5. Woolf, V. (1925). Mrs. Dalloway. London: Hogarth Press.
6. Richardson, Samuel. Pamela; or, Virtue Rewarded. Oxford University Press, 2001.
7. Dickens, Charles. Great Expectations. Penguin Classics, 2003
8. Bloom, Harold, ed. Samuel Richardson. New York: Chelsea House, 1987.
9. Austen, J. (1813). Pride and Prejudice. London: T. Egerton.
10. Dickens, C. (1861). Great Expectations. London: Chapman and Hall.
11. Doody, Margaret Anne. A Natural Passion: A Study of the Novels of Samuel Richardson. Oxford, England: Clarendon Press, 1974.
12. Eaves, T. C. Duncan, and Ben D. Kimpel. Samuel Richardson: A Biography. Oxford, England: Clarendon Press, 1971.

